

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA SISTEMUL COMERCIAL ROMAN

Asist. univ.drd. Elena-Veronica Ștefan

The study called "Considerations on the Roman commercial system" is to fold: firstly, it aims to present the linguistic aspects of the term commercium; secondly, it refers to the juridical aspects of the term during various periods of the Roman state. The latter part also deals with the Roman commercial system, as well as with the Dacian one, taking into account the ethnogenesis of the Romanian people.

1. Considerații introductive. Este cunoscut faptul că un sistem economic cuprinde: industrie, agricultură, comerț și transporturi. Această structură a sistemului economic a fost realizată încă din antichitate, lucru explicabil prin faptul că romanii utilizau termeni specializați pentru fiecare din aceste ramuri. Dacă denumirea *economie* a fost preluată în limba latină (*oeconomia*) din limba greacă (*οικονομία*), termenii ce desemnează ramurile acesteia sunt creația limbii latine. Termenul *industria, ae* (s.f.) denumea: activitate intensă, silință, străduință, efort¹. Termenul *agricultura, ae* (s.f.) desemna cultura / cultivarea pământului².

Termenul *commercium, ii* (s.n.) însemna:

comerț, negoț, schimb, cumpărare și vânzare: *commercium alicuius* - comerțul făcut cu cineva; *commercium alicuius rei* - comerț cu (de) ceva; *commercium earum gentium* - comerțul cu aceste neamuri; *commercium sericorum* - comerț de mătăsuri; *commercium annonae* - comerț cu gru;

voie (drept) de a face comerț, de a cumpăra;

mărfuri, provizii;

locul unde se face comerț, trg;

(fig.) raporturi, relații, schimb: *interdictis patribus commercio plebis* - interzicându-li-se patricienilor orice raporturi cu plebea; *commercium epistolarum* - schimburi de scrisori; (tard.) înțelegere secretă, conivență³.

Termenul *transporto* (I), vb., avea sensul de a transporta, a transfera, a trece dincolo⁴.

În articolul de față vom încerca să realizăm o succintă prezentare a sistemului comercial roman. Dacă analizăm strict lingvistic termenii care desemnează ramurile economiei, observăm că termenul *commercium* este cel mai bogat din punct de vedere semantic. Analiza pe care ne-o propunem nu se rezumă numai la etimologia și semantica termenului ci dorim să evidențiem principalele aspecte ale noțiunii de comerț, în definitiv, ale sistemului comercial în antichitatea romană.

¹ Gheorghe Guțu, Dicționar latin-romn, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2003, p. 666;

² Ibidem, p. 68;

³ Ibidem, p. 236;

⁴ Ibidem, p. 1354;

2. Noțiunea de comerț. Termenul latin *commercium* era folosit pentru a denumi noțiunea de "comerț" în general, noțiune al cărei conținut se păstrează și în prezent: schimb de produse prin cumpărarea și vânzarea lor; ramură a economiei în cadrul căreia se desfășoară circulația mărfurilor⁵. Termenului în discuție i se atribuie, în această ordine, înțelesul "negoț"; în limba latină substantivul *negotium* era compus prin contopire din conjuncția *nec* și substantivul *otium* și avea o multitudine de semnificații: ocupație, treabă de făcut; treabă grea, bătaie de cap, greutate; a. treabă anume, afacere; b. (spec.) însărcinare, misiune; (rar) împrejurare, situație; (fam.) lucru, treabă, chestie⁶, iar dacă l-am traduce *ad litteram* sensul ar consta într-o activitate lipsită de timp liber/ repaus/ liniște.

În sensul numărul 1 al termenului *commercium* apare și varianta "schimb"; în limba latină se utiliza verbul *cambio, āre, āvi* sau sinonime ale acestuia. Noțiunea de schimb a presupus și încă presupune: a înlocui un lucru cu altul sau pe cineva cu altcineva (de aceeași natură); a ceda un lucru, un bun, pentru a lua în locul lui altul (echivalent ca valoare), a ceda un obiect pentru altul, a face schimb; a da unui lucru altă formă, alt aspect; a (se) primumeni; a muta (în alt loc, în altă parte)⁷.

În cadrul sensului de bază termenului la care facem referire i se atribuie și accepțiunea de "vânzare-cumpărare"; se știe că acest contract era numit de romani *emptio-venditio*: este contractul consensual în temeiul căruia o persoană numită vânzător se obligă să transmită altelea, numită cumpărător, posesiunea liniștită și trainică a unui lucru (*merx*) în schimbul unei sume de bani numită preț (*pretium*)⁸.

Sensurile secundare ale termenului latin *commercium* derivă din sensul fundamental și se utilizează în funcție de cerințele contextuale.

Pornind de la substantivul *commercium* se poate urmări și familia sa lexicală: *commeo* (I) vb. - a merge dintr-o parte într-alta, a se duce și a veni, a circula; *commercialis*, e adj. - comercial; *commercior, āri, ātus sum* vb.dep. - a cumpăra în masă (en gros)⁹, precum și expresiile latinești în a căror componentă intră termenul amintit.

Având în vedere complexitatea terminologică observăm că noțiunea de comerț are un conținut vast și variat, fapt ce se va oglindi și în perspectiva juridică.

Roma sau *Urbs* la începuturile sale (753 a.Chr.- anul întemeierii Romei de către primul rege legendar, Romulus - se consideră că a murit în anul 716 a.Chr.) a fost o cetate a cărei principală ocupație era agricultura, ulterior (după instaurarea deplină a Regalității) a început să stabilească relații comerciale atât cu vecinii apropiați cât și cu cei mai îndepărtați, deci să-și dezvolte o ramură foarte importantă - comerțul.

Cel de-al doilea rege roman, Numa Pompilius (la origine sabin - 715 a.Chr. - 672 a.Chr.), a creat 9 asociații profesionale, după modelul cărora negustorii s-ar fi organizat în așa-numitele *collegia*. Aceștia au practicat la început un comerț itinerant; schimbul predilect era grâne - metale. Din spațiul greco-etrusc se procurau metale prețioase, bijuterii, obiecte de artă, vase de lux, deci, produse de calitate incontestabilă.

⁵ Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coordonatori), Dicționarul explicativ al limbii romne (DEX), ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 201 și Florin Marcu, Noul dicționar de neologisme (DN), Editura Academiei Romne, București, 1997, p. 325;

⁶ Gheorghe Guțu, op. cit., p. 861;

⁷ Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coordonatori), op.cit., p.959;

⁸ Teodor Smbrian, Drept roman, Editura Helios, Craiova, 2001, p.290;

⁹ Gheorghe Guțu, op.cit., p. 236- 237;

Evoluția statului roman, marcată în plan economic de apariția și punerea în circulație a monedei, a favorizat dezvoltarea comerțului roman ce a intrat în concurență cu comerțul elenistico-oriental sau cu comerțul cartaginez. Tot acum apare și se dezvoltă o puternică rețea rutieră alături de rețeaua de transporturi maritime, contribuind la circulația mărfurilor.

3. Reglementarea juridică a noțiunii de comerț. Bazele comerțului fiind stabilite, a apărut și necesitatea de reglementare în această ramură economică. Așa se explică primele încercări de reglementare a comerțului - *ius commercii* (drept de comerț) - ce prevedea ca numai cetățenii romani (*cives Romani*) să practice comerțul (existau, însă, și unele excepții) sau ca senatorii romani să nu practice comerțul maritim¹⁰.

Întreaga avere a senatorilor trebuia să fie plasată în bunuri imobiliare și exista chiar o lege care le interzicea să posede mai mult de două sau trei nave de tonaj mic, adică mai mult decât le era necesar ca să asigure transportul produselor din domeniile lor. Această obligație a contribuit substanțial la dezvoltarea marii proprietăți; acest fenomen s-a extins și la provincii și astfel au apărut mari domenii în Sicilia, Africa, Galia, Spania și chiar și în Grecia și Asia. Diferiți procuratori (funcționari așezați de împărat în fruntea unui serviciu care depindea direct de el) erau însărcinați să le pună în valoare. Procuratorii erau uneori simpli liberiți care se bucurau de încrederea proprietarului, alții (îndeosebi în cazul domeniilor aparținând personal împăratului) erau cavaleri. Acești procuratori nu exploatau direct domeniul, ci se serveau de *contractores*, care luau în antrepriză pentru un an o anumită recoltă, într-o regiune determinată¹¹.

Astfel cavalerii monopolizează activitatea comercială, aceștia se constituie în asociații de *publicani*, a căror misiune era strângerea impozitelor romane din provincii. După exemplul acestora apar și asociațiile marilor comercianți - *negotiatores* - și ale micilor comercianți - *mercatores*.

Aristocrația provincială - mai ales în Orient - nu cunoștea restricțiile impuse senatorilor de tradiția romană și comerțul nu le era interzis. Dacă senatorii reușesc să ocolească legea, datorită societăților formate de liberiții lor, dar aflate în proprietatea lor ocultă, negustorii din orașele imperiale pot să se ocupe fățiș de treburile lor. Una dintre cele mai importante activități - esențială pentru viața Imperiului - a fost comerțul de gru. Această activitate este exercitată de armatori-negustori, grupați în corporații puternice. Principalul lor client era statul, însă ei lucrau și pentru orașele provinciale. Existau și piețe locale la fel de remuneratorii ca și cea din capitală. În plus, aceiași negustori se ocupau și de alte produse care interesau mai puțin serviciile publice¹².

Comerțul existent se completează cu noi forme precum comerțul caravanier sau simple puncte de desfacere a mărfurilor în teritoriile neanexate, obiectivul final reprezentându-l aprovizionarea Romei.

Fără să aducă modificări semnificative în structura juridică a sistemului comercial, perioada Principatului (27 a.Chr. - 285 p.Chr.) constituie apogeul dezvoltării activității comerciale. Egiptul aprovizionă Roma, ca de altfel întreg Imperiul roman, cu gru, țesături,

¹⁰ Cetățenii romani se bucurau și de *ius conubii* - dreptul de a încheia căsătorii legale; *ius suffragii* - dreptul de a vota într-o comitia tributa, și de *ius honorum* - dreptul de a fi ales magistrat sau de a face parte din ordinul decurionilor - a se vedea Teodor Smbrian, op. cit., p. 67-68;

¹¹ Pierre Grimal, *Civilizația romană*, vol. I, Editura Minerva, București, 1973, p. 277;

¹² *Ibidem*, p. 439-440;

papyrus, bijuterii, parfumuri, sticlărie și alte mărfuri de lux. Siria, provincie ce a furnizat un număr considerabil de negustori, exporta produse metalurgice finisate, textile și sticlărie. Tot în perioada Principatului au apărut semne evidente ale unor preocupări de a controla activitatea comercială:

interdicția de a exporta în afara hotarelor Imperiului roman anumite mărfuri (*merces illicitae*): gru, sare, fier mai cu seamă în vreme de război;

apariția unor noi impozite asupra activităților comerciale:

aurum negotiatorum;

centesima rerum venalium - impozit de 1 % perceput din vânzările la licitație;

quinta et vicesima venalium mancipiorum - impozit de 4 % perceput pe vânzările

de sclavi;

consolidarea vechiului impozit vamal - *publicum portorium* - impozit de

2,5 % din valoarea mărfurilor transportate;

statul roman și-a rezervat monopolul vânzării anumitor produse: metale, sare.

Perioada Dominatului (285 p.Chr. - 565 p.Chr.) adus evidente transformări în activitatea comercială:

interdicții de a exporta în afara hotarelor Imperiului roman pe lângă produsele amintite mai devreme și aur, arme, vin, ulei,

impozitul nu mai era plătit individual de fiecare *negotiator* ci de întreaga asociație, în aur, la interval de cinci ani, fiind numit *auri lustralis collatio*;

impozitul vamal devine cel mai greu impozit;

tentativa de a reglementa prețurile așa cum ni se înfățișează în *Edictum Diocletiani de pretiis* s-a dorit a fi o măsură de combatere a creșterii prețurilor pe fondul scăderii continue a valorii intrinsece a monedei;

apariția unui nou tip de colegii comerciale, constituite din inițiativa statului, meseria de comerciant devenind ereditară.

Deși activitatea comercială în ansamblul său și-a continuat evoluția, invaziile populațiilor barbare precum și criza financiară ireversibilă au alimentat practica schimbului în natură în defavoarea schimbului în bani¹³.

Evident că acestea sunt numai cteva dintre caracteristicile comerțului roman privit diacronic. La trăsăturile generale stabilite la Roma se mai pot adăuga foarte multe aspecte specifice provinciilor romanizate; astfel, exemplul cel mai la îndemână este provincia Dacia.

Inscripțiile conțin informații despre prezența negustorilor în viața Daciei romane:

unele inscripții vorbesc despre legături comerciale cu Dalmația (CIL, III, 2086);

alte inscripții de la Sarmizegetusa (IDR, III/2, 427), Apulum (CIL, III, 1214), Drobeta (CIL, III, 8014) amintesc anumite persoane ce erau cunoscute ca negustori;

într-o anumită inscripție de la Sarmizegetusa (CIL, III, 1500) se arată că negustorii din întreaga provincie erau grupați într-un fel de asociație: *negotiatores provinciae Apul(ensis)*¹⁴.

Iată deci că modelul roman apare în mod evident și în provincia Dacia.

Cea de-a doua sursă pentru studierea relațiilor economice ale Daciei romane o reprezintă produsele pătrunse pe calea schimburilor comerciale:

obiecte din categoria *instrumentum domesticum*;

¹³ Dumitru Tudor (coordonator), Enciclopedia civilizației romane, Editura științifică și Pedagogică, București, 1982, p. 212-213;

¹⁴ Constantin C. Petolescu, Dacia și Imperiul Roman, Editura Teora, București, 2000, p. 248-249;

produse ceramice de lux;
diferite obiecte din sticlă și din bronz.

O a treia sursă privind relațiile economice ale Daciei romane reiese din studiul monedelor de tip așa-zis colonial. Desigur, multe asemenea monede au pătruns în Dacia și pe alte căi dect prin schimb (aduse de soldați, funcționari imperiali, coloniști)¹⁵.

Astfel se observă numeroase similitudini cu sistemul comercial practicat la Roma.

Relațiile economice ale Daciei cu lumea romană fuseseră deosebit de active și în perioada anterioară cuceririi; dar odată cu intrarea Daciei în sfera politică și administrativă a Romei, aceste legături au căpătat o amploare fără precedent. Ca și alte domenii ale vieții economice, perioadele de cea mai mare înflorire sunt reprezentate de domniile Antoninilor (pnă la războaiele marcomanice) și Severilor. Studiul relațiilor economice, implicit și a celor comerciale, scoate în evidență integrarea Daciei în circuitul valorilor materiale și culturale ale lumii romane¹⁶.

Despre fiecare dintre provinciile cucerite de romani s-ar putea deschide o anumită discuție, însă noi ne-am oprit la provincia Dacia din cel puțin două considerente: etnogeneza poporului român și importanța deosebită a acestei provincii în cadrul Imperiului roman. Așadar, acestea ar fi, *in nuce*, aspectele lingvistice și juridice ale noțiunii de comerț, de sistem comercial în spațiul roman.

¹⁵ Ibidem, p. 249-251;

¹⁶ Idem.